

Nedskriverens navn: *Sigurd Bakken – Fyk.*

Adresse: *Flatøydegard*

Fødselsår: *30-6-1910*

Fødested: *Etnedal*

Er det egne opplevelser som skildres? *Delvis*

Hvis De gjengir en annens beretning – oppgi da fortellerens navn: *Bjørn Brusven*

Adresse: *Flatøydegard*

Fødselsår: *1881*

Fødested: *Etnedal.*

Etnedal 6 Januar 1958

Husmannsminner fra Etnedal kommune

Min fars forelder var husmansfolk og Bodde på husmansbruket Bakken unner gården Flatødegård. Far er født 14 september 1888. Min mor er født i Ljerudokken som ligger i Nordre Land kommune. Mor er født 8 november 1888. Morfar blev lei av og være husmann og i 1894 forpaktet han en forfallen sæther på åsen mellom Etnedal og Torpa. Den gang var det ikke veier innover åsen og det var ca 3 timers gonge. Mor har fortalt at hun blev så trett at hun hong i lumpen på en svart hoppe som bestefar hadde dengong de flyttet dit.

Kom fram gjorde de ved 12 tiden om natten.

Det var store vidder med slåtteland her men bare villmark. Ikke en meter med gjerde, men gode luter, fisk i vannene og villt i skogen. Det var nok dette som var grunnen til at bestefar flyttet dit. Sætheren lå i en allmenning med 3 eiere. Madslangrud (Nordre) Madslangrud (søndre) samt Solberg.

Leien for året var 2 slåttedager til hver av de nevnte 3 gårder som hadde hver sin sæter i nærheten. Alle 3 setrene hette Tanterhaug, og lå intil hverandre. Noen forklaring på den uvanlig lave eien kan jeg ikke gi, men bestefar som var en meget nevenyttig kar kunne jo brukes til og utføre nesten hvad det skulde gjøres og nevnte gårder så det rimligvis som en fordel og få plassert han på sin eiendom. Han snekret, Tømret, gjorde alslags kjøkken bohave, samt lagget sponn, butter saltekar, sleiver, skjeer og øser av tre. Fremforalt var han en sjelden gråsteinsmurer og en masse av hans murer står like fine den dag i dag.

Et ordtak i bygden sier: «Jau detta står nok, før detta har han Harald på Sæther'n gjort.»

Bestefar fik dessuten 1. pr. for rive og ljàorv som blev sendt på en utstilling. Han var desverre nesten analfabet, og kunne nesten ikke skrive sit navn selv.

Mor var nr. 3 av en søskenflokk på 9 og såsnart barna blev såpas måtte de bort. Mor var 10 år første sommeren hun måtte bort til fremmede og gjæte. For dette fikk hun et skjørt og et par sko. Hvis det

skulle være noen kontanter tok morfar dem. Det vet ikke mor noe om men hun tror det var litt penger også. Morfar og mormor arbeidet trutt og etter hvert fikk de en forholdsvis stor buskap og blev det mor kan kalle velstående. Morfar døde i 1930 og mormor et par år senere. Nu er det bilvei til Sætheren og min onkel har det som bureising.

Farfars slekt var opprinnelig kommet fra Reinli i Bang i Valdres, men han selv opvokst i Etnedal. Han var av, jeg vil helst kalle det de beryktede Jutul-karene. De var benådede treskjærere og en del figurer u Bruflat kirke skal skrive sig fra min farfars onkels hånd. Tollekniven ble dessverre ikke bare brukt til treskjæring. I Bryllup og lag der ølet fløt sat kniven løst i sliren. Især Jutul-Erik var en kjempekar. Han var ståtarkonge i bygden. (Det var den som tok sig av taterfølger og anndre rekende fant og ellers etslags ordensman) Erik levde for litt over 100 år siden.

Farfar var født 1848. Reiste som ung gutt til Hedemarken og blev der gift. Flyttet så til Etnedal hvor han blev husman på bruket Bakken under gården Flatødegård.

Vil først fortelle om husmenneses kår på farfars tid fra 1850 og fremover, og da om dem som var husmenn under Flatødegård som jeg kjenner best til. Det er fra Bjørn Brusven jeg har de fleste opplysninger. Nevnte B. B. har et godt minne og er en pålitelig mann.

Flatødegården var etter bygdens forhold en ganske stor gård med opprinnelig 11. husmansbruk 6 setrer og 30.000 mål skog (tredivetusen mål) Dyrket mark hjemme på gården 120 mål. Den største av setrene, Øivastølen, var på 36 maelinger det samme som 144 mål. De andre setrer var adskillig mindre ca. halvparten antar jeg. Alle disse setrer var injerdet og fikk gjødsel fra buskapen som blev holdt der om sommeren. Alt dette høiet blev om vinteren kjørt hjem til gården og brukt der. Besetningen var 5 vaksne hester, 18-20 kuer 10 ungdyr, 30 geiter og en del sau. Den dyrkede jord er to sammenhengende jorder som er helt flate. Jorden er noe sand og grusholdig. Før husmansloven av 1851 var behandlingen av husmennene vilkårlig og uensartet men nu blev det vanlig at det blev opprettet kontrakt mellom gårdeiere og husmann. Gardmannen kaltes gjerne gårdeieren på disse kanter. Det var 2 slags måter og opprette en slik kontrakt på

1. Den som ønsket og bli husmann kunne kjøpe arbeidet på bruket av gardmannen. Det vil si at arbeidet med og bryte den dyrkede jord og sette op de hus som var på bruket blev omsatt til en sis sum. Dette beløp skulde da helst kontant betales til gårdsmannen. Vedlikehold av hus og jord var da husmannens plikt, men til gjengjeld kunne han fritt og uten utvisning hugge tømmer og annet byggefang hvor han vilde i gardmannens skog.

Sålenge husmannen svarte det arbeid som han ifølg. Kontrakten hadde forpliktet sig til kunne han heller ikke sies op. Hvis Husmannen derimot vilde flytte var gardmannen pliktig til og løse han ut. Hvis husmannen foreks. hade bygget et nytt hus på bruket og takst eller skjønn måtte holdes var den vanlige praksis at 2 stokker i veggene var husmannens og den tredje gardmannens. Altså 2 tredjedeler til husmannen og 1. tredjedel til gardmannen. Hadde husmannen brutt op ny jord blev dette som regel regnet til kr 15 pr. mål. Arbeidet på et slikt bruk blev gjerne sat til fra kr. 100.- til kr. 200-

Husmannen kunne også selge til hvem han vilde, men ikke uten at den nye eier eller leier blev godtatt av gardmannen. Den årlige arbeidsvarelsen var da som regel 6 dager om våren (vårveko) 1.

vegryddingsdag på egen kost om våre (eneste dagen på egen kost) 12 dager slått (iblant 18 dager) 6 dager om høsten (haustveko) og 20 dager om vinteren.

2. Den andre form for husmanskontrakt var at de betalte ikke husmannen noe ved overtagelsen av bruket. Husmannen hadde gjerdeplikt men husene skulde gårdmannen vedlikeholde. Dette hadde den ulempe at det var meget vanskelig og få gårdmannen til og reparere husene! Det er blitt fortalt at hvis en husmann spurte om slikt svarte gårdmannen at: «Husene har vært bra nok før og er du misfornøyd kan du bare flytte». Denne type husmenn kunne heller ikke overdra eller leie bort bruket til andre. Ikke engang til sin egen sønn. Hvis så skulde skje måtte ny kontrakt opprettes. Ved og lauverett fikk de også som regel anvist. Om husmannen hadde forbedret bruket foreks. ved nydyrking fikk han ingen godtgjørelse for dette ved fraflytting.

I tillegg til den vanlige svarelse pr år som nevnt ovenfor hadde han også 4. mål skur om høsten. Gardmannen kunne si han op med 6 måneders varsel. Kontrakten blev uten undtagelse skrevet av gardmannen og gikk ut på De forpliktelser husmannen hadde.

Til husmannsbrukene hørte som regel flere utslåtter eller nyslåtter. Disse blev med antal og navn nevnt i kontrakten. Disse myrslåttene var små løekapper opsatt ved et myrland eller på en odde. Det var mest storrgress som blev slått fra 150 kg til 600 kg med stoergras kunne høstes i slike slåtter. Dette drog da Husmannen på skikjelke om vinteren.

Det blev også nevnt hvor mange løvkjerv husmannen kunne hugge. Bjørn Brusven sier at det vanlige var 200 kjerv for hvert bruk. Løvtrær kunne ikke brukes til ved, men derimot var det uttrykkelig nevnt at gran og barskog skulde brukes til ved. Dette hang sammen med at løvtrær kunne brukes til dyrefor.

Bjerkeris blev også hugget om vinteren og gitt til kua, delvis som tilskudds for og man mente også at det virket på dyrenes helse og vellvære. Store hauger med asp, rogn og selje blev kjørt frem på gårdsplassen til «beit» til sau og geit. Småfeet bet risel og gnaget bork. I denne rishaugen bodde forresten Julenissen i julehelgen og både folk og fe måtte holde sig godt unna denne haugi denne tiden. Husmannen kunne ikke hugge beit utenfor brukets gjerde. Det var forbeholdt gardmannen.

Det var ofte ikke mer en 2 a 3 mål dyrket jord på disse brukene og 10 a 15 mål innmark. Alle husmenn sådde korn. Helst bygg. I 1880-90 blev det mer alminnelig med dyrking av poteter. Den vanlige besteningen på brukene var 2 kuer og 2 til 5 geiter. Noen hadde også sau. På et av brukene (Bakken) var det periodevis også holdt hest.

Det blev ofte førmangel på brukene om våren. Da var det og hugge bjerkeris, hakke granbar, nappe lensmose og til og med hestegjødsele blev båret fra gården og kokt til dyrene. Svelteforing var det nok meget av. Sauen gikk på kne og gnog når den kom ut og kuene måtte støttes ut av fjøset.

6. Husmann og Husbonde.

Det var ikke vanlig at husmennene og deres familie blev bedt til gården uten at det var gravøl der. Da blev alle husmann bedt. Husmennene og hele hans fammilie var som regel med i et slikt lag, men spiste ikke sammen med de øvrige gjester og blev oftest plasert i nestbest-stua eller i en annen bygning.

Vistnok fikk de stort sett de samme retter som andre gjester. Ved bryllup, barnedår, konfirmation eller begravelse blev en av husmennene, som regel den som gardmannen satte mest pris på, bedt om å være «bedemann». Det vil si: gå rundt og be til gjestebud. Han måtte opføre seg høvisk og helst ordlegge sig godt. Ved slike anledninger blev selv en husmann bedt inn i storstua der han kom og fikk enten en dram eller et krus øl. Resultatet blev som oftest at bedemannen blev liggende døddrukken ut på kvelden.

Det blev regnet som en stor ære og få være bedemann.

Når en husmann døde fikk de gjerne låne hest på gården og kjøre kisten til kirken, men det hendte også ofte at hans kolleger drog han til kirken på en skikjelke. Hvis kona da satt igjen med små barn blev hun ofte jaget fra bruket, men hadde hun gutter i 14-15 års alderen fikk de da lov og «svare utston» som det hette.

Sørge for enken eller hennes mindreårige barn gjorde gardmannen ikke, men han sendte som regel noe mat til begravelsen. Selv deltok han ikke.

Var det barnløse folk på et bruk måtte de ut på legd når de blev for gamle til og svare de forpliktelsler som de ifølge kontrakten hadde bundet sig til.

7. Skolegang og fritid

Bjørn Brusven forteller (født 1881) at i hans barndom var det 8 ukers omgangsskole.

Skolen favnet over et stort område av bygden og det kunne ofte bli en mils vei eller mer. I 1896 blev det dog bygget skolehus på Flatødegard med 9 ukers skoletid. Det var vanlig at alle barn måtte arbeide hjemme og i 10 årsalderen var de med på gården i potetonn og lusing eller gjæting. Betalingen for dette gikk uavkortet til foreldrene. Hjemme var det om våren stenplukking og i slåttonna blev ofte barna sat til å legge gras i berghyller og blant steinrøiser. Vinteren før konfirmasjon var det vanlig at guttene skulde bort på en gård for og tjene til konfirmasjonsdress.

8. Det første arbeidet

Guttene tok da gjerne jobb på en gård om høsten når de skulde inkrives for presten, enten som fjørsgutter eller også ofte som kjørekar sammen med tjenestegutten eller en av husmennene.

Bjørn Brusven forteller således at han i 1895 var med en eldre kar og kjørte tømmer på en gård som heter Solberg. For dette fikk han 35 øre pr dag. Det vanlige var 30 øre med gubben hadde gitt han 5 øre mer fordi han hadde vært flink.

9. Ungdomsliv

B. B. sier at ungdommen den gong hadde få fornøulser. Selvfølgelig samlet ungdommen sig til lek og moro og ofte var det slik at de fikk lov og komme inn i småheimene og danse. Det var gjerne flere brukbare felespillmenn og danse var alle glade i både unge og eldre. Det var ikke uvanlig at 60-70 og 80 åringer var med på denne morroen.

Det fortelles om en stordanser som de kalte «gammel-Fyken» at i sit 79 år var han i et bryllup og der danset og spente han i takbjelkene som en 20 åring. Dagen etter var han rigtignok så stiv at han kunne ikke legge ene foten oppå det andre kneet. Det vanlige var at både jenter og gutter tjente som tjensteventer og tjenstegutter på gården og i 20 årsalderen giftet de sig og begynte og se sig om etter noe for sig selv. De mente og håbet ialfall at det var bedre en og gå som tjener al sin dag.

10. Arbeidet

Foruten jobben som gårdsgutter var det jo mange i 1880-1890 årene herfra som utvandret til Amerika og svært få av disse kom tilbake. Dessuten var det jo i denne tid en del skogsarbeide og tømmerhugst var det vanlige tilskuddsarbeid for de fleste husmenn og lauskarer. Endel vedhugst var det også. «Favnvedhuget» som de sa. Det var helst inpå åsen der skogen var mindre verdifull på grunn av den lange transporten. Denne hugst foregikk helst i fine gransnar der grana var fin og lettkløvd. Det blev altså rundt 1890 ennå hugget favnved av gran. En slik favn var 5 kvart lang ved (30 tommer) og favnmålet var 4 alen lang og 2 alen høy. Sag blev sjelden brukt. Felling og kapping blev gjort med øks og en slik favn var et daglage.

I vårknipa gikk ungkaren gjerne til en eller annen gardmann og tok på sig en eller flere slåtteaker, og fikk da utbetalt litt på forskudd. En god og drivende slåttekar var godt ansett og det var konkurranse blant gårdbrukerne om de beste slåttekarene. Des bedre slåttekar des større forskudd.

Lønningen en god slåttekar kunne opnå omkring 1895 var kr. 8.00 pr uke og var bonden i godt lune kunne forskuddsbetalingen bli omkring halvparten. Arbeidstiden var fra kl 6 morgen til kl 8. om kvelden, men var det høi som skulle berges inn var det ingen tidsbegrensing, men og holde på til man belv ferdig uten ekstra vederlag.

En tjenstegutt festet sig som regel for et år om gangen og lønningen varierte sterkt men jeg har hørt nevnt kr. 120- for året pluss kost og logi.

På Flatødegård var det en gammel bygning som tjenstefolkene hadde tilhold i, men som regel var det på gården en drengestue til det bruk. Enkelte av disse drengestuer blev kalt for «kveer» for og gi uttrykk for at disse drengestuer var likeså gisne og kolde som di kveer man gjerdet inn for og ha husdyra i.

Hverken tjensteventa eller tjenstegutten hadde en eneste fridag i året. Mat måtte jo lages og husdyra passes. Tjenstegutten måtte passe hestene helg som hverdag.

Om vinteren gikk arbeidskarene på låven og tresket med tust et par timer til det blev så lyst at de kunne arbeides ute. Som lys brukte de tyrsfakler som blev stukket inn i veggsprungene med en steinhelle unner. Gardmannen gjorde alt han kunne for og utnytte tjenstegutten og husmennene på beste måte. Det fortelles om en hett Bjørn Flatødegård som dreiv garden i lang tid at han var med som for-banker på låven. Han gikk først og banket foret. De andre måtte følge for det det skulde gå i takt nemlig. En høst da siste lolasset var kjørt in sa han til tjenstegutten og husmennene. «Ja nu kan dø kysse me i ræva alle sammen». Nevnte Bjørn Flatødegård døde i 1883. Han betegnes som en hård mann som ikke viste hva medynk var og især var han hård til og drive arbeidsfolkene. Mest forbitret var han over at hans kone og han ingen barn fikk. Periodedranker var han også og da var det ingen annen en hans mektige kone Guri som rådde med han.

Kostholdet på gården

Som før nevnt hadde husmennene og de øvrige tjenere kosten på gården den tid de arbeidet der. Det hadde veldig meget og si hvordan gardkona var for det var hun som styrte og ordnet med mat og slikt selv om andre måtte utføre det rent maskuline arbeidet. Det fortelles at da Guri Flatødegård (Vistnok født på Bøe og var fra Aurdal) kom til Flatødegård første gang for og se sig om (de var ikke forlovt enda) kom hun om morgenen inn i folkestua og så over bordet der folkene sat og spiste. På ovnen stod en stor fleskepanne og surret og som skulde være til «sjølve folka». Den tok hun og satte midt på bordet til folkene og sa «Dø treng flesk dø mæ ser e». Stabbursnøkkelen bar hun bestandig i kjolebeltet sit. Ingen annen fikk gå på stabburet og hente inn mat. Tror at hun bare ikke nøkkelen på sig bare på grunn av at hun skulde vokte stabbursmaten, men også som et synlig bevis på sin verdighet som gardkone.

Den mest alminnelige mat på gården var villing, graut, sild og poteter. Smør og ost en sjelden gang og kjøtt og flesk kanskje en gang i uken. Både villing og graut var kokt av sammalt byggmel av korn som var avlet på gården. Det var det dårligste kornet som blev malt og brukt til arbeidsfolk. Til grauten blev brukt surprimblende uten sukker i. Til villingen fikk hver mann en liten skvett avskummet melk. Klubb blev også laget og den var også av grovt og dårlig rensed bygg. Bjørn Brusven forteller at når de skar klubben av var det lange agner og strå i den så den var helt lodden. Inni klubben blev det lakt sauetaig. Klubb blev forresten regnet til svert god og nærende mat. Gamle folk jeg har snakket med påstår også at selvdøde dyr og bedervet kjøtt blev benyttet til mat for husmennene. Sikkert er det i hvertfal at rånåflesk blev brukt. Jeg har aldri kjent det men det sies at det lukter død og fordervelse når man steker eller koker slikt flesk.

Kaffe var en sjelden vare og få for husmennene. På Flatødegård var det en stor kopperkjel som blev brukt som kaffekjel, men det var nok mest ertter det blev kokt på. Husmennene kalte den derfor «ertertyven». Sjølvfolka hadde naturligvis sin egen kaffikjel og den var det en helt annen duft av. Alle husmenn småsaltet sikkert den tiden og ingen mat blev vandet.

Kostholdet på husmansbrukene

Var heller ikke rare greiene. Hadde de et ungdyr, sau eller geit måtte det selges for og skaffe kontanter. Mange husmanskjerringer var bortover på gårdene og skylte og rensed op vommesekker av slaktede dyr og benyttet det til mat hjemme. Bein av ku, geit og sau og naturligvis av grisen, blev skoldet og brukt som syltelabb.

Østen Bergene født 1872 (-1952) fortalte mig at da han var i 9-10 årsalderen var 5 søsken av dem hjemme alene mens begge foreldrene var i gården på arbeid. De eide ikke matsmulen i huset og tilslut tok hans søster Gjertrud som da var 12 år og da var 12 år og skrapte bakstetrauet og av det kokte hun villing. Om høsten blev barna sat til å plukke bær. Da i første rekke tyttebær og multer. Sukker til å hermetisere det ned med hadde de ikke, men tyttebærene kokte de og hadde i trebutter. Multerne var kanskje verre og opbevare men hadde de litt sukker blev bærene laggt lagvis i en butt med litt sukker mellom hvert lag. Multer var også salgbar og mange skilling blev nok tjent på den måten. Tykk surprimduppe blev også brukt til poteter. Salt og potet og sildelake og potet var også meget brukt. Barneflokkene var som regel stor på husmansbrukene og endel strøk med før de nådde voksen alder, men de som vokste op blev ofte sterke og hårdføre folk, og ordtaket «Det skal tidlig krøkes som krok skal bli» blev flittig både brukt og praktisert. For husmennene på Flatødegård var

det 10 km. (1. mil) til nærmeste butikk, men det var ikke meget de kunne ta fra Butikken. Tobaken var det store problem for mang en husmann og det var en som hette Ole Bergene som tok på sig og vinterfore en geit for og få sig en kvartrull tobak, men tror nok ikke dette var vanlig.

Alt blev nyttet på husmansbrukene. Bein blev tat vare på, tørket og malt eller også solgt. Aske blev også samlet og solgt. Det var som regel handelsmannen som tok mot slikt.

Kirsti bergene som bodde på husmansbruket Bergene omkring 1850 var svært glad i kaffe og for og skaffe sig denne edle vare snauklippet hun en ny skinnfeld og byttet ullen bort i kaffe. En som hette Bratrud kalt Bratrud'n og som var litt av en orginal var en høst helt matlaus, men hadde modent bygg stående. Han skar da noen band tresket det, tørket kornet på bakstetakken, fylte i en sekk og bar det på ryggen den halve milen til møllen. Bratrud'n brente trekull og tjær og levde i evig fiendskap til gardmannen.

Ole Bergene var født på husmansbruket Trongen i 1832. På Trongen bodde den gong to søstre som holdt åpent hus for farende folk og der var det ofte drikk og dans. Ole var sønn til en av disse jentene som hette Gjertrud. Han blev da også kalt Gjertrude'n. Ole var spillemann stordanser og slagsmålskar. Som voksen flyttet han til Høgbrenn et husmansbruk unner gården Solberg. Der var det en ørliten stue med et rom og en åkerlapp på snaut et mål. I 1862 flyttet han til Bergene under Flatødegard. Ole var ikke særlig glad i arbeid men drev som skinnfeldmaker. Engong kona og han var i lauvskogen hadde de med et spebarn som blev lakt på bakken på et plagg. Et av de større barna begynte og skrike og Ole sprang da bort til barnet hvor en orm ålet sig innover teppet. Med et blev ormen liggende helt stille og utstrakt. Ole tok da op ormen og viste kona og barna at den var helt stiv og urørlig som en pinne. Kastet den så bort i kjerrene idet han sa «Du skal slippe med dette denne gaangen».

Mange mente at Ole kunne mer en sit fadervår og snill og hjelpsom som han var blev han ofte hentet for og «gjøre åt» som det het, på folk og dyr. 10 barn hadde Ole i eit ekteskap og alle vokste op. Det lever mange av hans slekt her i bygden den dag i dag og felles for alle er at de er mer en alminnelig flinke og har tat sig godt fram.

Ole døde i 1925 93 år gammel.